

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2021.3.1.13>

KSZTAŁCENIE NA ODLEGŁOŚĆ W SZKOLE WYŻSZEJ: WYZWANIA, RYZYKO, SZANSE

Nadiya Levytska

kandydat nauk prawnych,

docent Katedry Podstaw Prawa Ukrainy Wydziału Prawa,

Lwowskiego Uniwersytetu Narodowego imienia Iwana Franki (Lwów, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0002-2865-5194

e-mail: nlevytska67@gmail.com

Adnotacja. W artykule omówiono wyzwania i perspektywy związane ze wdrażaniem kształcenia na odległość i e-learningu w szkołach wyższych w nowoczesnych warunkach. Wyjaśniono definicję pojęcia kształcenia na odległość i zapewnienia tego kształcenia odpowiednimi materiałami edukacyjnymi, formami interakcji i organizacją aktywności poznawczej uczestników zdalnego procesu edukacyjnego. Podkreślono główne zalety i wady stosowania kształcenia na odległość. Pokazano różnice między kształceniem na odległość a tradycyjną edukacją klasyczną. Stwierdzono, że kształcenie na odległość może być skutecznym dodatkiem do klasycznych tradycyjnych form współczesnego szkolnictwa wyższego, ale nie powinno ich całkowicie zastąpić. Zidentyfikowano i przeanalizowano szereg trudności typowych dla realizacji kształcenia na odległość, a także zaproponowano sposoby rozwiązania problemu.

Słowa kluczowe: kształcenie na odległość, studenci, online, offline, nauczyciele, e-learning, technologia kształcenia na odległość, nauczanie, technologia, zarządzanie sobą.

DISTANCE LEARNING IN HIGHER EDUCATION: PROBLEMS, RISKS, OPPORTUNITIES

Nadiya Levytska

PhD (Law),

Associate Professor at the Department of Fundamentals of Law of Ukraine

of the Faculty of Law

Ivan Franko National University of Lviv (Lviv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-2865-5194

e-mail: nlevytska67@gmail.com

Abstract. The article considers the problems and prospects that arise in the introduction of distance education and e-learning in higher education in modern conditions. The concept of distance learning and providing this learning with appropriate educational materials, forms of interaction and organization of cognitive activity of participants in the distance educational process are specified. The main advantages and disadvantages of distance learning in the application of distance learning are noted. The differences between distance learning and traditional classical education are shown. It is concluded that distance learning can be an effective complement to the classic traditional forms of modern higher education, but should not replace them completely. Detected and analyzed a number of difficulties, characteristic of the implementation of distance learning, as well as proposed options for solving the problem.

Key words: distance learning, students, online, offline, teachers, e-learning, distance educational technologies, educational and methodical support, technologies, self-management.

ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ: ПРОБЛЕМИ, РИЗИКИ, МОЖЛИВОСТІ

Надія Левицька

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри основ права України

юридичного факультету

Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-2865-5194

e-mail: nlevytska67@gmail.com

Анотація. У статті розглядаються проблеми та перспективи, що виникають у процесі впровадження дистанційної освіти та електронного навчання у вищій школі в сучасних умовах. Уточнено дефініцію поняття дистанційного навчання та забезпечення цього навчання відповідними навчальними матеріалами, форми взаємодії та організацію пізнавальної активності учасників дистанційного освітнього процесу. Визначено основні переваги та недоліки під час застосування дистанційного навчання. Показано відмінності дистанційного навчання від класичної освіти. Зроблено висновок, що дистанційне навчання може бути ефективним доповненням до класичних традиційних форм сучасної вищої освіти, але не має замінити їх повністю. Виявлено та проаналізовано низку труднощів, характерних для реалізації дистанційного навчання, а також запропоновано шляхи вирішення проблеми.

Ключові слова: дистанційне навчання, студенти, онлайн, офлайн, викладачі, електронне навчання, дистанційні освітні технології, навчально-методичне забезпечення, технології, самоменеджмент.

Вступ. Глобальна електронізація, комп'ютеризація та цифровізація всіх сфер нинішнього інформаційного суспільства і, відповідно, життя та діяльності людей у ньому породили чимало проблем у сфері розвитку вищої освіти, торкнулись майже всіх аспектів функціонування організаційної структури й управління, змісту, форм та методів навчання. Інтернет-навчання, особливо дистанційне, є наразі інноваційним рішенням та загально визнано перспективним. Нині немає єдиного визначення дистанційного навчання. «Вікіпедія» трактує дистанційне навчання так: сукупність сучасних технологій, що забезпечують постачання інформації в інтерактивному режимі за допомогою використання ІКТ (інформаційно-комунікаційних технологій) від тих, хто навчає (викладачів), до тих, хто навчається (студентів) (Wikipedia, n.d).

Дистанційне навчання також розглядається як індивідуалізований процес набуття знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини, який відбувається за опосередкованої взаємодії віддалених одне від одного учасників навчального процесу в спеціалізованому середовищі, яке функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій (On approval of the Regulations on distance learning, 2013). Можна констатувати, що дистанційне навчання – взаємодія викладача та студента між собою на відстані, що здійснюють навчальний процес (ціль, зміст, методи, організаційні форми, засоби навчання) за допомогою інтернет-технологій.

На підставі аналізу активного застосування дистанційного навчання українськими вишами можна зробити висновки щодо проблем, переваг та недоліків цієї методики, визначити перспективи подальшого використання дистанційного навчання у вищій освіті.

Комплексне дослідження розвитку освітніх технологій базується на ґрунтовній теоретико-методологічній основі. Сучасне розуміння процесів формування, становлення, впровадження, використання інформаційно-комунікаційних технологій у вищій школі вивчають дослідники та науковці України, які розглядають особливості розвитку освітньої діяльності в українських університетах з урахуванням особливостей, притаманних для України в умовах цифровізації й глобального поступу, як-от А. Андреев, М. Бухаркіна, Я. Ваграменко, М. Загірняк, В. Кухаренко, В. Осадчий, Є. Полат, О. Скубашевська, А. Хуторський та інші. Але значна кількість проблем, як-от формування якісної моделі трансформації традиційної освіти на структурні складники цифровізації освіти, особливості освітнього процесу та змісту підготовки студентів до цифрової майбутньої спеціальності, залишаються ще не достатньо дослідженими й потребують глибокого вивчення. Отож, уміння працювати з «цифровими» технологіями поступово стає постійним та необхідним для більшості спеціалізацій, тобто наскрізним. Значна кількість проблем функціонування в частині інноватизації освітніх процесів, якісного функціонування освітньої системи, можливих ризиків та викликів сучасності залишаються ще не є розкритими.

Активними учасниками трансформаційних процесів у вишах виявилися такі країни, як Велика Британія, США, Фінляндія, Німеччина, Італія, Франція, Нідерланди та ін. Вони відчувають постійну потребу в покращенні практики використання дистанційної форми навчання в активізації довгострокових педагогічних тенденцій, склавши природний експеримент, у якому випробовуються та оцінюються численні нововведення (Brammer S., Clark T. 2020: 454) шляхом розвитку саме цифрової освіти. Дистанційне навчання є гнучким та відкритим, де під гнучкістю розуміється така навчальна взаємодія студента з викладачем, за якої така діяльність буде відповідати сьогоднішнім або майбутнім потребам студента згідно з його бажаним часом та місцем проведення занять, а під відкритим утворенням розуміємо істотні зміни в традиційних відносинах між студентами та викладачами. Як один із найбільш ефективних інструментів можна розглядати базу навчальних кейсів, створених у межах як конкретного навчального курсу, так і освітньої програми (A Case Study: Evaluating Distance Education at the University of the WestInd, 2012).

На думку Д. Кігана, сучасні тенденції розвитку між студентом та педагогом у дистанційному навчанні визначає: постійний поділ викладача та студента протягом усього процесу навчання, що відрізняє його від звичайної традиційної освіти обличчям до обличчя, яка базована як на плануванні, так і на підготовці навчальних матеріалів та наданні допоміжних послуг студентам, а також від приватного вивчення та програм за самостійним викладанням навчального матеріалу; використання технічних засобів (медіадрук, аудіо, відео або комп'ютер), щоб викладач та студент змогли включитися в зміст курсу; надання такого двостороннього зв'язку, щоб студент міг скористатися або навіть ініціювати діалог (Keegan D., 1996: 224).

Ці поняття про дистанційне навчання мають загальну змістову базу, застосування якої показує сам спосіб, метод, алгоритм отримання та передання знань через дистанційні технології, є цілеспрямованим процесом взаємодії «цифрових» викладачів та «віддалених» студентів.

Основна частина. Мета статті полягає в дослідженні проблем, основних переваг та недоліків дистанційного навчання в умовах нової віртуальної реальності у вищій школі.

Результати. Аналізуючи розвиток освіти, потрібно зауважити, що сталася трансформація, перебудова системи університетської освіти, поява університетів «не храм науки», а «marketplace, «маркет-університет», де університет – економічна корпорація, студент є клієнтом, а процес навчання – наданням освітніх послуг. «Дистанційні освітні послуги» містять бажання індивіда отримати сукупність знань, навичок, умінь для подальшої професійної діяльності. Зазначимо, що реалізація дистанційного навчання зумовлює необхідність модернізації вищої освіти, розвиток інноваційних напрямів навчання, інформаційних, телекомунікаційних, наукових, навчально-методичних, людських ресурсів, поєднання гнучкості, масштабності, зручності отримання знань. Дистанційне навчання базується на сучасних інформаційних технологіях, є об'єктивно необхідною умовою інтеграції вишів у міжнародний освітній простір та просування його на міжнародній

арені. При цьому рівень дистанційного навчання також позитивно впливає на конкурентну стратегію вишів, зміцнює репутацію, бренд вишу.

У такому разі йдеться про те, що дистанційне навчання, крім функції навчання і підготовки до виконання професійних функцій, здатне здійснювати особистісний та соціальний розвиток, самореалізацію та соціальну адаптацію студентів до нових економічних умов, сприяти нарощуванню безперервного інтелектуального потенціалу як самої людини, так і суспільства загалом.

Використання освітніх технологій у дистанційному навчанні дає змогу викладачеві автоматизувати більшу частину роботи, вивільняючи людський ресурс на пошук, спілкування, індивідуальну роботу зі студентами, уможлиблюють отримання миттєвого зворотного зв'язку в процесі навчання та ефективно вплинути на розвиток навичок самостійної роботи, активізуючи вчення та стимулюючи професійне зростання студентів. Також треба вказати на педагогічні прийоми, які сприяють інтегральності навчання та прагнення до знань. Так, новітні досягнення і технології в сучасному інформаційному світі найщільніше визначають взаємодію з навчальними та освітніми тенденціями. При цьому новітні освітні технології не замінюють викладача, а доповнюють його. До того ж наявний швидкий контакт студентів або викладача. Це говорить про те, що в будь-який момент студентів або викладачеві на допомогу може прийти інтернет. Водночас наявний слабкий самоменеджмент студента, як-от уміння управляти собою, що передбачає самоконтроль, самодисципліну, самоорганізацію, самомоніторинг, мотивацію і, як наслідок, деструкцію softskills, а також гальмування у розвитку стратегічного мислення, аналітичних здібностей. Так, на думку вчених (Deci E.L., Ryan R.M.; Cheon S.H., Reeve J.), є студенти, які не зовсім здивовані вчитися чи не докладають жодних зусиль або саморегуляції до навчальної діяльності, переживаючи почуття некомпетентності, низькі очікування щодо продуктивності, апатії, відсутності інтересу до навчальної діяльності і, відповідно, низькі академічні успіхи (Deci E.L., Ryan R.M., 2000: 256; Cheon S.H., Reeve J.A., 2015: 111).

Не менш важливою перевагою дистанційного навчання залишається спілкування студентів із викладачами незалежно від місця їх перебування та часу входження в інформаційну та телекомунікаційну мережу, що приводить до зменшення витрат на проведення навчання (немає витрат на оренду приміщень, на дорогу до місця навчання як у викладачів, так і студентів). У такому разі дистанційна форма навчання свідчить про психологічні плюси, що полягають у знятті психологічного напруження, який виникає під час очного спілкування, для тих, хто навчається за системою дистанційної освіти. Вони отримують всі завдання в зручному для себе режимі (за місцем, часом), що надає певного полегшення та переваги тим людям, які не можуть або не хочуть змінювати певний спосіб життя, до того ж розширюється доступ абітурієнтів до можливості здобуття освіти.

Дистанційне навчання є також важливим майданчиком для підготовки фахівців серед людей з обмеженими можливостями. Це декларує стаття 53 Конституції України (The Constitution of Ukraine, 1996), за якою кожен має право на освіту. Однак більшість освітніх установ не здатні реалізувати навчальні потреби людей з обмеженими можливостями, зважаючи на відсутність спеціально підготовлених кваліфікованих педагогів, здатних працювати з цим контингентом студентів, а також відсутністю матеріально-технічного оснащення, що дозволяє їм адаптуватися в новому середовищі. Тому дистанційне навчання є майже єдиним можливим способом отримання освіти для людей з обмеженими можливостями.

Останні дані свідчать про те, що у вишах активно відбувається модернізація, створюються електронні підручники, інтерактивні додатки, навчальні відео- та аудіоматеріали. Здійснюється підготовка «цифрових» викладачів, виробляються принципово нові види взаємодії зі студентами, розробка принципово нових методів навчання, створення повноцінних навчальних інтерактивних курсів, а також модернізація методів оцінки знань студентів. Для забезпечення його реалізації відповідно до болонських принципів необхідно надавати студентам доступ до навчального процесу. Для цього був створений «особистий файл студента», який реалізує взаємодію за схемою «студент – деканат», «студент – викладач», «студент – ДЕК». «Особистий файл студента» містить: графік навчального процесу на семестр із зазначенням викладачів, робочих програм та посилань на електронні ресурси з кожної дисципліни та вибірок; поточну успішність у семестрі; успішність за підсумками сесій; вибір наукового керівника та теми для написання курсової роботи. Через це бал-рейтингова система оцінки досягнень студентів стає необхідним елементом реалізації науково-освітнього процесу. Навчальна діяльність складається з аудиторних занять та самостійної роботи студентів, а основою освітнього процесу в режимі дистанційного навчання є відсутність очного спілкування між студентом та викладачем. Усі моменти, пов'язані з індивідуальним підходом, виключаються. Тому потрібно зазначити, що традиційна форма організації навчання, де в основі лежить живе спілкування викладача і студента, поки залишається домінуючою в освітніх потребах української освіти. На думку студентів-юристів, воно не може бути застосоване без реального інтерактивного спілкування з викладачами вишу, коли лекції та практичні заняття залишаються важливим джерелом отримання теоретичних знань і розвитку професійних компетенцій, як-от опанування медіацією та комунікативністю, навичок ораторської майстерності, аудиторного діалогу в розв'язанні проблемних ситуацій. Офлайн-навчання чіткіше в діалозі з аудиторією формує критичне мислення, аргументацію у формуванні та захисті наукової та навчальної позиції: вміння визначати аргументи в різних текстах, формулювати аргументи на підтримку позиції, створювати систему аргументацій у власному навчально-науковому тексті, визначати та спростовувати некоректні аргументації, створювати захист від інформаційної маніпуляції. Не можна побачити творчу сторону процесу навчання в групі. Відсутність у дистанційному навчанні безпосереднього прямого контакту, вербального контакту між студентом і викладачем полягає в тому, що викладач може на особистому прикладі надати емоційного забарвлення знанням, що є значним недоліком у процесі

навчання. Таким чином, до імплементації дистанційної освіти в процесі підготовки фахівців низки професій (лікарі, співробітники правоохоронних органів та ін.) необхідно підходити з обережністю. Потрібно констатувати також скептичне ставлення викладачів до дистанційного навчання в аспекті його якості, відсутність спеціальної підготовки та перепідготовки «цифрового» педагога, в обладнанні віртуального навчального порталу. Зараз проблема полягає в тому, що відбувається масова успішна підготовка нових кадрів (аналогічно до економіки). А викладач вишу повинен стати для студента консультантом, помічником, наставником у цифровому освітньому середовищі. Тому в сучасних реаліях багато вишів займаються використанням кращого світового досвіду та цифрових освітніх практик, підбору інноваційних підходів у формуванні якісного контенту, ставить нові компетенції, що вимагають іншої ментальності, вміння працювати віддалено, без прямого контакту, але при цьому «відчувати» студента, володіти технічними знаннями та здібностями, орієнтуватися в різноманітні цифрових технологій, використовувати за призначенням цифрове середовище. Підготовлений викладач, мотивована студентська група, вдало підібрані форми, методи навчання та цікавий контент – це безпрограшні елементи якісного навчання.

Цінними в науковому сенсі дослідженнями проблематики особливостей дистанційного навчання є наукові праці та практичні дослідження і розробки іноземних учених (Margaret Driscoll, Curtis J. Bonk, Charles R. Graham, Katherine Cennamo, Debby Kalk, Betty Collis, Jef Moonen, Ю. та ін.) (Curtis J. Bonk, Charles R., 2006: 12), які пропонують як компроміс до змішаного навчання. Такий формат у світовій практиці навчання називають блендед навчанням (blended-learning), змішаним навчанням, міксовим навчанням, комбінованим навчанням (mixed-model instruction), гібридним навчанням (hybrid learning), веброзширеним навчанням (web-enhanced instruction). Вони вважають таке інтегроване навчання (офлайн + онлайн) ефективнішим за традиційне або цифрове. Базуючись на роботах цих учених, під змішаним навчанням потрібно розуміти поєднання традиційних аудиторних занять з елементами електронного навчання, пропорції якого залежать від таких факторів, як зміст дисципліни, здатність до самоосвіти, навчально-методичне забезпечення та ін. Його особливістю є те, що важливі теми освітніх дисциплін викладач дає на аудиторних заняттях, а цифрові ресурси використовуються для розширення і закріплення знань, формування умінь і навичок.

Якість освітніх послуг, зокрема дистанційного навчання, в Україні створюється за допомогою цифрових трансформацій на основі таких процесів, як: оновлення комп'ютерної та інформаційної технології; створення супутникових систем зв'язку; адаптація навчального телебачення; масове підключення до інформаційних систем; поширення комп'ютерних навчальних програм тощо. Освітні цифрові технології дозволяють зробити процес дистанційного навчання мобільним, диференційованим, індивідуальним, цікавим та насиченим. Упровадження різних сучасних освітніх цифрових технологій в Україні на основі комбінування вищевказаних процесів, піддається загрозам, пов'язаним із формуванням комп'ютерного, кліпового мислення, що дозволяє діяти за готовим зразком, працювати за заздалегідь складеним алгоритмом. Треба зазначити, що тривале перебування біля екранів різних девайсів і вплив електромагнітного випромінювання негативно позначається на здоров'ї того, хто навчається. В організації дистанційного навчання часто бувають перебої, виникають технічні проблеми з низькою швидкістю інтернету і, як виявляється, не у всіх є гаджети та дровтовий або мобільний інтернет. Загрозою для вищої освіти є те, що консолідація цифрової освіти у вищій школі призведе до злиття або поглинання вишів, у яких виникнуть фінансові проблеми (Owen P., 2020: 4).

Таким чином, у межах дослідження вважаємо за потрібне зупинитись на з'ясуванні чинників формування пропозицій завдань для покращення дистанційної форми навчання в процесі цифрового освітнього процесу, як-от: проведення фундаментальних досліджень у розробці наукової бази інформатизації загальної, професійної та додаткової освіти в умовах інформатизації, масової комунікації та глобалізації сучасного суспільства; необхідне правове регулювання у зміні порядку організації праці викладачів та працівників вишів у системі дистанційної освіти; залучення кращих фахівців із розробки освітніх систем та створення віртуальні освітні платформи за темами навчання. Нині є нагальна потреба у фокусуванні дослідницької уваги на з'ясуванні саме людських та вказаних організаційних факторів, що отримують усі учасники освітнього процесу, які працюють на віртуальних цифрових платформах. Міжнародний досвід показує, що для вирішення нагальних питань щодо покращення дистанційного навчання необхідна серйозна фінансова допомога ззовні. Однією з найбільш важливих проблем у розвитку системи дистанційної освіти є проблема авторського права, перепідготовки та підвищення кваліфікації викладацьких кадрів як розробників нових електронних навчально-методичних матеріалів, зокрема мережевих, так і викладачів, які використовують їх у навчальному процесі.

Висновки. Варто зазначити: простеживши динаміку можливостей, ризики та проблеми дистанційного навчання у вищій освіті, застосування «цифрових» послуг наразі є однією з найбільш важливих і стійких тенденцій розвитку світового освітнього процесу. На основі цього пізнання ми зможемо обґрунтувати доцільність застосування всіх можливих форм освітніх послуг у частині пришвидшеного становлення цифрової освіти в умовах віртуальної реальності. Це дозволяє інтенсифікувати освітній процес, збільшити швидкість та якість сприйняття, розуміння й засвоєння знань. Нарівні з інноваційними освітніми цифровими технологіями перебуває новий і перспективний напрям в освіті – змішане, інтегроване навчання, за якого розумна синергія традиційної та цифрової технології, на думку науково-педагогічної спільноти, дасть хороший результат у підготовці кадрів. Якщо вважати себе частиною глобального світу, то потрібно погодитись із тим, що потрібна модернізація вищої освіти та перехід до довгострокових схем цифрового розвитку, що дозволить у майбутньому мати компетентних спеціалістів у різних напрямках розвитку держави.

Список використаних джерел:

1. Дистанційне навчання. *Вікіпедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.
2. Про затвердження Положення про дистанційне навчання: Наказ МОН України від 25.04.2013 № 466.
3. Brammer S., Clark T. COVID-19 and Management Education: Reflections on Challenges, Opportunities, and Potential Futures. *British Journal of Management*. 2020. Vol. 31. p. 453–456.
4. A Case Study: Evaluating Distance Education at the University of the WestInd. URL: http://col.org>Site Co Uection Documents/2_conf_proc_.Defining Distance Learningand Distance Education.,2012, URL: <http://editlib.org/d/17786>
5. Keegan D. Foundations of distance education. London and New York : Routledge. 3rd revised edition, 1996. p. 224.
6. Deci E.L., Ryan R.M. The “what” and “why” of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*. 2000.11(4) p. 227–268.
7. Cheon S.H., Reeve J.A. Classroom-based intervention to help teachers decrease students’ amotivation. *Contemporary Educational Psychology*. 2015;40: 99 p. 111
8. Конституція України (зі змінами, внесеними згідно із Законом від 01.02.2011 № 2952-VI). *Вісник Верховної Ради*. 2011. № 10.
9. Curtis J. Bonk, Charles R. Graham. Blended learning systems: Definition, current trends, and future directions. *Handbook of blended learning: Global perspectives, local designs* 2006 Pfeiffer Publishing , p.3-21.
10. Owen P. Hall. Editorial: COVID-19 and the Future of Management Education. 2020. Vol. 23. Is. 1. p. 1–6.

References:

1. Dystantsiine navchannia [Distance learning]. *Wikipedia*. Retrieved from: <https://uk.wikipedia.org/wiki> [in Ukrainian].
2. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro dystantsiine navchannia: Nakaz MON Ukrainy vid 25.04.2013 № 466 [On approval of the Regulations on distance learning: Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 25.04.2013 № 466] [in Ukrainian].
3. Brammer S., Clark T. COVID-19 and Management Education: Reflections on Challenges, Opportunities, and Potential Futures // *British Journal of Management*. 2020. Vol. 31. p. 453-456. [in English].
4. A Case Study: Evaluating Distance Education at the University of the WestInd. URL: http://col.org>Site Co Uection Documents/2_conf_proc_.Defining Distance Learningand Distance Education. 2012, URL: <http://editlib.org/d/17786> [in English].
5. Keegan D. Foundations of distance education / D. Keegan. – London and New York : Routledge. – 3rd revised edition, 1996. p.224. [in English].
6. Deci E.L., Ryan R.M. The “what” and “why” of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*. 2000.11(4) p.227-268. [in English].
7. Cheon S.H., Reeve J.A. Classroom-based intervention to help teachers decrease students’ amotivation. *Contemporary Educational Psychology*. 2015;40:99 p.111.[in English].
8. Konstytutsiia Ukrainy (zi zminamy, vnesenymy zghidno iz Zakonom vid 01.02.2011 № 2952-VI) [Constitution of Ukraine (as amended in accordance with the Law of 01.02.2011 № 2952-VI)]. *Visnyk Verkhovnoi Rady*, 2011. № 10 [in Ukrainian].
9. Curtis J. Bonk, Charles R. Graham. Blended learning systems: Definition, current trends, and future directions. *Handbook of blended learning: Global perspectives, local designs*. Pfeiffer Publishing . 2006. p.3-21.[in English].
10. Owen P. Hall. Editorial: COVID-19 and the Future of Management Education. 2020. Vol. 23. Is. 1. p. 1–6 [in English].